

Molnár Éva<sup>1</sup>

## Gyermekvállalási szokások vizsgálata szegénységben élő falusi fiatalok körében

### Kivonat

Magyarországon évtizedek óta a csökkenő termékenység, a gyermekszám visszaesése figyelhető meg az országos adatok segítségével, ugyanakkor ez a tendencia nem egységesen érvényes. A korábbi kutatások egy része a különböző képzettségű emberek családalapítását összehasonlítva emeli ki a felsőfokú és a legfeljebb alacsony végzettségűek közötti eltéréseket, míg mások azt hangsúlyozzák, hogy a lakóhely adottságai is befolyásolhatják a gyermekvállalás különbözőségeit. A tanulmány egy interjú kutatás eredményeinek felhasználásával mutatja be egy elszegényedett, elszigetelődött aprófaluban jellemző gyermekvállalási mintákat, kialakulásuk és fennmaradásuk okait és következményeit.

A településen élő fiatalok körében az első gyermekvállalás jóval korábbi életkorban jellemző az országos átlaghoz képest. A nők 15 és 20 éves koruk között, míg a férfiak 16 és 23 éves koruk között váltak szülővé. A párkapcsolat iránti igényük korai életkorban megjelent, de ezzel párhuzamosan nem kezdődött el a szülővé válás vágya. Az első gyermekvállalás az esetek túlnyomó többségében nem tudatos döntés eredménye. Sokkal inkább az információk hiánya és/vagy a fogamzásgátlási eszközök elérhetetlensége miatt nem valósulhatott meg a családtervezés.

**Kulcsszavak:** családalapítás, gyermekvállalás, nemi szerepek, elszegényedett falu, területi szegregáció

### Abstract. Assessment of Family Planning Practices Among Young People Living in Poverty from Rural Areas

Fertility in Hungary has been declining for decades. However, social sciences have long discovered that there are different family-setting strategies in different social groups, so the trends observed on the basis of national data are not uniform. Some analyzes highlight the differences between people with tertiary education and those with primary education when comparing family-starting of people with different levels of education, while others emphasize the importance of the type of settlement and the conditions of the place of residence. The study presents the results of an interview study, it examines young people's childbearing behavior in an impoverished, isolated village.

Among the interviewees, the first childbirth are characteristic also at a much younger age than what national tendencies show. Women's first child was born between the ages of 15 and 20. Men's first child was born between the ages of 16 and 23. The need for a relationship is typical at an early age, but the time for the desire to become a parent does not begin parallelly. In the vast majority of cases, the first childbirth was not the result of a conscious decision, but due to the lack of information and/or the inaccessibility of contraceptives prevented family planning.

**Keywords:** family formation, child bearing, gender roles, impoverished village, segregation

<sup>1</sup> A szerző egyetemi tanársegéd a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén. E-mail: molnar.eva@arts.unideb.hu

**Cikkre való hivatkozás / How to cite this article**

Molnár, Éva (2019). Gyermekvállalási szokások vizsgálata szegénységben élő falusi fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*, 17(2), 49–62. <https://doi.org/10.17177/77171.230>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdleng=en>.

## I. BEVEZETÉS

A volt szocialista országokban a rendszerváltás után a demográfiai magatartás is változásnak indult, a házassági életkor és az első gyermek vállalásának átlagéletkora egyaránt kitolódott (Spéder, 2009). A termékenységi életpálya késleltetve indul, amely csökkentheti a további gyermekvállalási hajlandóságot is, mindez az országok korcsoportok szerinti megoszlására is hosszú távú hatást gyakorol (Spéder & Kiss, 2009).

A gyermekvállalási kedv visszaesésének okait vizsgáló tanulmányok (Billari & Wilson, 2001; Spéder, 2005; S. Molnár, 2010) személyes és intézményes tényezőket különböztetnek meg. Az intézményes tényezők közé sorolják többek között a tanulmányi idő kitolódását, a karrierlehetőségek megváltozását, a munkaerőpiac és a lakáspiac átalakulásait, a családtámogatási rendszerek hiányosságait. Míg a személyes tényezők között említik az individualizációt, a modernizációt, az értékváltozás jelenségeihez tartozó folyamatokat. Az intézményes és személyes tényezők egymással összefüggésben állnak, mivel a társadalomban jelen lévő intézményes tényezők a személyes döntésekre is hatnak, továbbá a személyes döntések mintaként szolgálnak mások számára, megváltoztatva az emberek magatartását. Az intézményes keretek befolyásolják az emberek gyermekvállalási terveit, illetve a megváltozott körülmények miatt a társadalomban is elfogadottá vált a gyermekvállalás későbbi életkorba tolódása a szülői generációhoz képest.

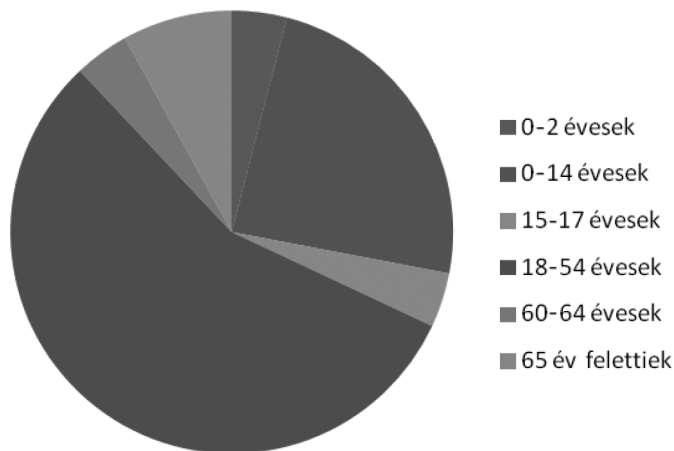
Ugyanakkor azok a gazdasági, társadalmi, értékrendbeli változások, amelyek erős hatást gyakorolnak a reprodukciós magatartásra, nem minden társadalmi csoportban érvényesülnek egyformán. Számos kutatás felhívja a figyelmet a társadalmi csoportonként megjelenő eltérésekre is. Egyes vizsgálatok (Husz, 2006; Kapitány & Spéder, 2012) az iskolai végzettség szerinti különbségeket hangsúlyozzák, mások (Durst, 2006; Virág, 2009) a településtípusonkénti reprodukciós eltéréseket emelik ki. Közös megállapításuk, hogy a képzettebb, magasabb státuszú és a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, elszegényedett, marginalizált társadalmi csoportok között jelentős különbségek mutatkoznak a gyermekvállalási magatartás területén. Míg a fiatalok többségére hatással voltak azok a társadalmi-gazdasági változások, amelyek a családalapítási szokások megváltozását is előidézték, addig a társadalom peremén élő fiatalok tömegeire továbbra is jellemző a fiatalkori gyermekvállalás.

A tanulmány egy 2015 és 2017 között zajló kvalitatív kutatás eredményeit dolgozza fel. Ennek során félig strukturált interjúkat készítettem 18 és 35 év közötti férfiakkal és nőkkel, akik legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek és a nyílt munkaerőpiacról tartósan kiszorulnak. Az interjúzás egy magyarországi néhány száz fős zsákfalú fiataljaival történt, ahol a tanulási és munkalehetőségek hiánya, a jövedelmi szegénység, a területi és társadalmi szegregáció meghatározza a lakosság életlehetőségeit és a fiatalok felnőtté válásának útját. Egy korábbi

tanulmányban (Czibere & Molnár, 2016) már megvizsgáltuk, hogy az itt élő fiatal nők életszer-vezési döntéseit milyen tényezők befolyásolják leginkább. Jelen tanulmány összesen negyven, fiatal férfival és nővel készített interjút használ fel, a vizsgált településen az összes kiválasztási szempontnak megfelelő fiatallal interjút készítettem. A tanulmány célja bemutatni egy elszegé-nyedett, elszigetelődött faluban jellemző gyermekvállalási mintákat, kialakulásuk és fennmara-dásuk okait és következményeit.

## 2. A GYERMEKVÁLLALÁSI JELLEMZŐK LEÍRÁSA A VIZSGÁLT MARGINALIZÁLT HELYZETŰ FIATALOK KÖRÉBEN

A település Helyi Esélyegyenlőségi Programját (2013) megvizsgálva azt tapasztaltam, hogy rendkívül fiatalos korstruktúrával rendelkezik, mivel 14 évnél fiatalabbak háromszor annyian élnek a faluban, mint 65 év felettek, a lakosság közel harmadát a 18 év alatti korosztály alkotja. Miközben Magyarországon számos más volt szocialista országhoz hasonlóan a termékenység visszaesése, a fiatalabb népesség csökkenése figyelhető meg, addig a vizsgált településen egészen más korösszetétel jellemző.



1. ábra. *A település népességének korcsoportonkénti megoszlása (%) (forrás: saját készítés, 2019)*  
Figure 1. *Age distribution of the population (%) (source: own editing, 2019)*

A terepmunka tapasztalatai is azt erősítik meg, hogy a helyiek a társadalmi átlaghoz képest korábban és több gyermeket vállalnak. A legtöbb családban legalább három gyermek van, de előfordulnak nyolc-tíz gyermekes családok is. Az interjúalanyok közül csupán négyen nem voltak még szülők az interjúzás időpontjában, közülük egy férfinak és egy nőnek egészségi okok miatt nem születhetett még gyermeke, míg a másik két férfi a legfiatalabb interjúalanyok közé tartozott ekkor.

Az interjúalanyok jellemzően maguk is magas gyermekszámú családokban nőttek fel, csupán egyetlen interjúalanyomnak van egyetlen testvére, a többiek legalább háromgyermekes családokból, leggyakrabban öt- és hatgyermekes családokból származnak. Nemcsak a magas gyermekszám, hanem a fiatalkori gyermekvállalási minta is öröklődött, mivel a szülői generáció is hasonlóan fiatal életkorban vállalta az első gyermekét.

A származási család több dimenzióban is kifejti hatását a gyermekeik élettervezésére, így a családalapítással összefüggő döntéseikre is, mivel a család a szocializáció elsődleges színtere, a normák, értékek, szerepek átadásának terepe (Utasi, 1991). A fiatalon házasodó szülők mintaként szolgálhatnak, fiatalkori családalapításra motiválhatják a gyerekeiket. A korai gyermekvállalás továbbá nehezítheti a munkaerőpiaci elhelyezkedést, a jövedelemszerzést, az egzisztenciális biztonság megteremtését, ami ösztönzően hathat a szülői ház elhagyására (Thornton, 1991). A feszültségtől terhes családi légkör csak korlátozottan képes biztosítani a fiatal felnőttek támogatását, érzelmi és anyagi biztonságát, akik motiválttá válnak arra, hogy mindezeket a szülői házon kívül keressék. Az erőforrások és az érzelmi kiegyensúlyozottság hiánya már egész fiatal korban magas párkeresési aktivitáshoz és a szexualitás iránti érdeklődés fokozódásához vezethet (Bereczkei & Csanaky, 1996). A fiatalkori gyermekvállalás és az annak következtében felerősödő szegénységi kockázat így generációkon keresztül öröklődő jelenséggé válhat (Virág, 2015).

1. táblázat. *Az interjúalanyok családi állapota és az első gyermekvállalás életkora (forrás: saját készítés, 2019).*

Table 1. *Family status and age at first child-bearing of the interviewees*

Interjúalany	Nem	Életkor	Családi állapot	Szülővé válás életkora
1.	Nő	19	egyedülálló, 1 gyermek	16
2.	Nő	31	élettárs, 4 gyermek	20
3.	Nő	27	élettárs, 4 gyermek	18
4.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	17
5.	Nő	23	egyedülálló, 2 gyermek	18
6.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	17
7.	Nő	35	élettárs, 3 gyermek	18
8.	Nő	24	élettárs, 3 gyermek	20
9.	Nő	23	élettárs, 3 gyermek	17
10.	Nő	22	élettárs, 2 gyermek	18
11.	Nő	27	élettárs, 2 gyermek	20
12.	Nő	27	élettárs, 3 gyermek	17
13.	Nő	26	élettárs, 4 gyermek	15
14.	Nő	20	élettárs, 2 gyermek	17
15.	Nő	19	élettárs, 2 gyermek	17
16.	Nő	33	élettárs	-
17.	Nő	18	élettárs, 1 gyermek	17
18.	Nő	23	élettárs, 2 gyermek	17
19.	Nő	26	élettárs, 3 gyermek	18

20.	Nő	23	élettárs, 4 gyermek	16
21.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	17
22.	Férfi	18	párkapcsolat	-
23.	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	18
24.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	20
25.	Férfi	34	élettárs	-
26.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	20
27.	Férfi	30	élettárs, 4 gyermek	21
28.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	16
29.	Férfi	34	élettárs, 4 gyermek	22
30.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	19
31.	Férfi	18	párkapcsolat	-
32.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	20
33.	Férfi	27	élettárs, 2 gyermek	23
34.	Férfi	27	élettárs, 3 gyermek	17
35.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	21
36.	Férfi	21	élettárs, 2 gyermek	19
37.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	18
38.	Férfi	22	élettárs, 1 gyermek	19
39.	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	19
40.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	20

A 21 női interjúalany közül 20 fő édesanya, az átlagéletkoruk az első gyermek születésekor 17,5 év. Legtöbbjük 17 évesen hozta világra első gyermekét, de voltak olyanok is, akik 15 és 16 évesen váltak édesanyává. A fiatal nők több mint fele nem töltötte be a 18. életévét az első gyermek megszületésekor. A legfiatalabban szülők általában még nem rendelkeztek együtt élő párkapcsolattal a terhesség észlelésekor, eredményeink szerint a közös gyermekvállalás az összeköltözésről szóló döntés meghozatalára is ösztönzően hatott.

A 19 férfi interjúalany közül 16 fő édesapa, ők a nőknél valamivel később váltak szülővé. Az első gyermekvállalás átlagéletkora 19,5 év a férfiak körében, akik 16 és 23 éves koruk között lettek édesapák. A legtöbbben közülük már a nagykorúságuk betöltése után alapítottak családot, s míg nem volt olyan női interjúalanyunk, aki húsz évnél idősebb lett volna az első gyermek megszületésekor, addig akkorra a férfiak fele már betöltötte a huszadik életévét. A férfi interjúalanyaink körében is jóval alacsonyabb az első gyermekvállalás átlagéletkora, mint ami a magyar társadalomban jellemző, ugyanakkor a településen a férfiak és nők közötti néhány évnyi különbség a családalapítás elkezdésében éppen a nagykorúság átlépésének kérdését is jelenti.

A megkérdezett fiatal szülők gyermekszáma egy és négy között alakul, ugyanakkor a terhességek száma ennél jóval nagyobb körökben, mivel az interjúzás időpontjában több nő is állapotos volt, továbbá többen is beszámoltak arról, korábban volt már abortuszuk. A terhességek száma így jóval meghaladhatja a megszületett gyermekek számát. Mindezek miatt fontos a fogamzásgátlással kapcsolatos kérdéskör vizsgálata.

### 3. SZEXUALITÁS ÉS FOGAMZÁSGÁTLÁS

A magyar társadalomban a házasságon kívül megélt szexualitás fokozatosan egyre elfogadottabb lett, amihez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a fogamzásgátlási eszközök elterjedésével a szexualitás és a reprodukció elvált egymástól. Napjainkra a legtöbb társadalmi csoportban természetessé vált, hogy a házasság nem feltétele a szexualitásnak. A terepmunka tapasztalatai szerint ebben a faluban a fiatalokkal, különösen a fiatal nőkkel szemben elvárás, hogy a házasság/élettársi kapcsolat létesítése előtt ne legyen szexuális kapcsolatuk. Egy olyan közösségben, ahol a szexualitással kapcsolatban erős elvárások vannak jelen, ahol a párkapcsolaton kívüli nemi kapcsolat nem elfogadott, ott az embereknél a szexuális szükségletek kielégítésének az egyetlen terepe a párkapcsolat lehet.

A vizsgált zsáktelepülésen a térbeli és társadalmi kirekesztettség, az összetartó kapcsolatok dominanciája, a hídszerű kapcsolatok hiánya sajátos normákat, elvárásokat teremthet, erős társadalmi ellenőrzést idézhet elő (Megyesi, 2015), mindez azzal járhat egy ilyen elszigetelődött apró faluban, hogy nem válhat normává a különböző értékrendszerek, életstílusok együttélése. A hagyományok, a tradíciók, a társadalmi ellenőrzés sokkal erőteljesebb hatással van az emberek életére, mint azokban a közösségekben, ahol a különböző társadalmi tőkefajták egyensúlya jellemző. A közösségi kontroll pedig a magánszféra olyan területeire is kiterjed, mint a párválasztás, szexualitás, gyermekvállalás.

Leginkább a fiatal nőkkel szemben a legerősebbek az elvárások, számukra a házasságon kívüli szexualitás megélése még napjainkban sem elfogadott. A szülők sok esetben kifejezetten tiltják a leánygyermeküket a férfiakkal való ismerkedéstől, azt szeretnék, hogy a lányok minél későbbi életkorban létesítsenek nemi kapcsolatot. Mindez nemcsak erkölcsi okok miatt fontos számukra, és nem is csak a településen élők negatív megítélésétől tartanak, hanem a nem kívánt terhesség bekövetkeztétől is. Más eszközök hiányában a szexualitás tabusításával akarják megővni a lányokat a korai gyermekvállalástól.

*„Tiltották tőlem, nem akarták, hogy találkozzak vele, mert attól félték, hogy hamar terhes leszek. [...] Abból a szempontból igazuk lett, hogy tényleg hamar jött a baba, de viszont ha leültek volna és elmondták volna normálisan, hogyan kell védekezni, akkor meg lehet nem volna ez.” (24 éves nő)*

*„Hát a szülőkkel erről azért nem nagyon lehet beszélni. A barátnővel esetleg, vagy ha van olyan nagyobb lánytestvér. Már csak azért sem kérdeztem volna meg tőlük, mert amúgy is mindig azt hajtogatták, hogy ne menjek át Sz...-hez, nehogy terhes merjek lenni.” (21 éves nő)*

*„Nem engedték el velem sokáig, mert azt mondták, hogy nem akarják, hogy terhes legyen. De mi szerettük egymást, és együtt akartunk lenni. Most ha nem tiltották volna ennyire, lehet jobban tudtunk volna mi is vigyázni.” (26 éves férfi)*

A szülői generációra is jellemző volt a fiatalkori gyermekvállalás, amelynek számos hátrányát hangsúlyozták a fiataloknak. Különösen az édesanyák voltak azok, akiknek a gyermekvállalás után beszűkültek a lehetőségei, ők maradtak otthon a kisgyermek nevelése miatt, megszakítva a tanulmányokat, jelentősen csökkentve az esélyeiket a munkatapasztalat szerzésre és a munkaerőpiaci integrációra, s így az önálló jövedelem szerzésére. Mindezek számos más terüle-

ten is csökkentették az autonómiájukat: kevesebb lehetőségük nyílt az otthon falain kívüli szabadidő-eltöltésre és kapcsolatiháló-bővítésre, s így más életvezetési lehetőségek megismerésére és azok közötti választásra. Ezek a hátrányok a gyermekek felnőtté válásával sem szűntek meg az anyák számára, mivel a saját felnőtté válásuk olyan nehézségekkel terhelt volt, amelyek nem-hogy csökkentek volna, sokkal inkább halmozódtak, mivel semmilyen segítséget nem kaptak az akadályok felszámolására.

*„Ő is 17 éves volt, amikor én születtem, és azt mondta, hogy ő azt szerette volna, hogy én ne családosodjak le, csak 25-26 évesen. Mondom neki, hogy te is ilyen hamar lecsaládosodtál. De mondta, hogy nézd, lányom, nem is volt könnyű az élet. [...] Azt akarta volna, hogy majd később szüljek, hogy ne éljem át mindazt, amit neki kellett.”*  
(21 éves nő)

*„Mi is ötven voltunk testvérek, és mindig mondta anya, hogy szeret bennünket, de sok gyerek, sok munka, és ugye, mindig egyedül maradt vele. Kevesebbet könnyebb el-tartani és könnyebb felnevelni, mint sokat. Szerette volna, ha kijárom az iskolát, és addig ne fiúzzak, nehogy én is olyan hamar terhes legyek, mint ő.”* (27 éves nő)

A helyi családokban a tradicionális nemiszerep-felfogás erősen érvényesült, amelynek következtében a nő igényei háttérbe szorultak a férfiéval szemben, sok esetben a gyermekek érkezésével pedig még inkább le kellett mondania saját egyéni szükségletei kielégítéséről. A szülők ezért lányaiknak mindenképpen másfajta életutat szántak, a változást pedig attól várták, hogy később és kevesebb gyermeket vállalnak.

Ugyanakkor feltehetően a kevésbé fejlett kommunikációs és problémamegoldó stratégiák hiányában mégsem tudták megfelelőképpen átbeszélni a fiatalkori gyermekvállalás veszélyeit és annak elkerülésének lehetőségeit. Tulajdonképpen mindezek helyett a szexualitással kapcsolatos kérdéskör mellőzése és a fiúktól való eltiltás volt jellemző a lányos családokban, amely a kíváncsi, a nemiség iránt fokozódó érdeklődéssel rendelkező fiatal nőknél nem akadályozhatta meg a szexuális kapcsolatok létrejöttét.

A fiatalok kérdéseikkel nem nagyon tudtak kihez fordulni, mivel a szülői generációra szinte általánosan jellemző volt a szexualitás tabusítása, a kortársak is hasonlóan hiányos informáltsággal rendelkeztek. Ráadásul azok a szakemberek sem voltak igazán elérhetőek számukra, akik ezeket az informális csatornákat pótolhatták volna. A közoktatási intézményekben ugyan van biológiaóra és szexuális felvilágosítást megcélzó foglalkozások is, de egyrészt a fiatalok egy része az iskolai tanulmányai korai szakaszában lemorzsolódik, másrészt nem életszerű, hogy a legintimebb kérdéseket az osztálytársak előtt szeretnék megbeszélni. A faluban hetente néhány órát tartózkodó házi orvos és védőnő sem válhat nagy valószínűséggel az ilyen jellegű információk forrásává. A kortársak körében népszerű internetes információszerezést pedig a digitális eszközök korlátozott elérhetősége miatt nincs lehetőségük alkalmazni.

*„Hát, ki fogsz nevetni, de ez úgy volt, hogy véletlen volt. Nem gondoltam... gyerekekkel voltam... nem gondoltam, hogy egyből teherbe esek. De legelső alkalommal teherbe estem.”* (27 éves nő)

*„Igazából nem is nagyon tudtam, hogy mit csinálunk, vagy hogy amit csinálunk, az éppen az-e. Nem tudtam pontosan, hogy mitől lehet terhesnek lenni. Mert hiába*

*mondták nekem, hogy ha lefekszik valaki egy fiúval, akkor terhes lehet, de nem tudtam, hogy mégis mitől. [...] Nem volt senki, akivel beszélhettem volna arról, hogy mit lehet tenni, ha nem akarok még gyereket.” (26 éves nő)*

Jellemzően azok a fiatal nők rendelkeztek több információval a szexualitásról még aktívává válásuk előtt, akiknek az iskolai részvételük hosszabbra nyúlt, középiskolai tanulmányokat kezdtek, illetve volt lehetőségük arra, hogy interneten tájékozódjanak. Ők is arról számoltak be, hogy a szülőkhöz egyáltalán nem tudtak fordulni az ehhez kapcsolódó kérdéseikkel, ugyanakkor ők kevésbé élték meg mindezt hiányként, mivel több (és szélesebb körű) kortárs kapcsolattal rendelkeztek, és arra is volt lehetőségük, hogy az interneten keressenek információkat.

A fiatal nők többsége azonban nem volt tisztában a fogamzásgátlási lehetőségekkel, így nem is tudták ezek közül kiválasztani a számukra legmegfelelőbbet. A férfiak valamivel tájékozottabbak voltak a nőknél, mivel ők a férfi családtagokkal jobban meg tudták beszélni a kérdéseiket, és számukra kevésbé korlátozták az ismerkedést a szülők. A szexuális kapcsolat és a nem kívánt terhesség elsősorban a nőket bélyegzi meg a településen, így a fiatal férfiak kevésbé voltak elkötelezettek a fogamzásgátlás iránt, ezért nem is válhattak motiválttá, hogy begyűjtsék az ezzel kapcsolatos információkat.

*„Persze, hallottam róla, hogy van óvszer meg tableta is, de igazából úgy voltunk vele, hogy elsőnek még biztos nem lehet belőle baj... de mégis úgy alakult, hogy becsúszott a gyerek.” (24 éves férfi)*

*„Megmondom őszintén, hogy kipróbáltunk ezt-azt, amivel el lehetett volna kerülni, hogy terheség legyen, mert ugye, nekem vannak bátyáim, akik felvilágosítottak engem, és tudtam volna, hogy mivel lehet megelőzni, de megmondom őszintén, hogy nekem egyik dolog sem jött be, aztán inkább kockáztattam.” (26 éves férfi)*

A településen a nők sokkal jobban érdekeltek a nem kívánt terhesség megelőzésében, egyrészt mert feljükk elvárás a szexualitásra való igényük korlátozása, másrészt a gyermekvállalással megszaporodó feladatok és lecsökkenő lehetőségek is őket érintik. A kisgyermek nevelése mellett támogató háttér hiányában a nők számára nem összeegyeztethető a tanulás vagy a munkaerőpiaci szerepvállalás. Ezzel szemben a férfiaknak a gyermekvállalás után is megmaradhatnak a családon kívül vállalt szerepeik, a gyermekek érkezése nem korlátozza a mozgásterületet, mivel a róluk való gondoskodás elsősorban a nők feladata a településen érvényesülő tradicionális nemi szerepfelfogás szerint.

Nőgyógyászati szakrendelés a falutól 30 kilométerre található. A településen még bolt sincsen, gyógyszerár is kizárólag az orvosi szolgáltatás ideje alatt hetente egyszer. Még a megfelelő ismeretek és a fogamzásgátlás igénye esetén is nehézségekbe ütközik a szükséges eszközök beszerzése, így a fogamzásgátlási módszerek közül az óvszer és a megszakításos közösülés válik a legkönnyebben elérhetővé számukra, azonban egyik sem alkalmazható sikeresen a férfi partner fogamzásgátlás melletti elköteleződése nélkül, amely a fentebb bemutatott tényezők miatt kevésbé jellemző.



#### 4. AZ ELSŐ GYERMEKVÁLLALÁS KÖRÜLMÉNYEI

A fiatalok legtöbbször úgy nyilatkozott, későbbi életkorban szerettek volna gyermeket vállalni. A településen elterjedt fiatalkori családalapítási mintát a legtöbbször a fogamzásgátlási módszerek hiányos ismeretének, a fogamzásgátlási eszközök elérhetetlenségének tulajdonítják. A fiatalok néhány kivételtől eltekintve nem tervezték az első gyermeket, később szerettek volna szülővé válni. A gyermekvállalás olyannyira nem volt tudatos több esetben is, hogy a terhesség tényéről is csak előrehaladott állapotában szereztek tudomást. A fogamzásgátlási eszközök mellett a terhességi tesztek beszerzése éppúgy nehézségekbe ütközött, mint a harminc kilométerre lévő nőgyógyászati felkeresése. Többekben valóban csak a terhesség késői szakaszában tudatosult a gyermekvárás ténye, de olyanok is voltak, akik eltitkolták a környezetük elől az állapotukat, abban bizakodva, hogy valamilyen megoldást tudnak találni a kialakult helyzetükre. Ezeknek a fiatal nőknek így egyáltalán nem volt lehetőségük a saját és a születendő gyermekük egészségét megóvó magatartást folytatni, ami folyamatos feszültségeket, félelmeket generált bennük.

*„Nem mertem elmondani anyáméknak. Annyira féltem, még életemben nem féltem ennyire. Közben meg tudtam, tudtam jól, hogy orvoshoz kéne menni, meg nem szabadna emelnem, meg kapálnom, de annyira féltem nekik elmondani, hogy inkább megcsináltam mindent. [...] Attól is féltem, hogy mit fognak szólni, meg attól is, hogy mi lesz a gyermekkel, nehogy beteg legyen azért, mert én nem tudtam vigyázni a terhesség alatt.” (19 éves nő)*

*„Rosszul volt a felségem, és akkor beküldtek minket a kórházba, és ott tudtuk meg, hogy már öt hónapos terhes, és akkor már nem lehetett elvetetni. Azt mondta, nem érzett semmi furcsát, ezért nem is gyanakodott rá.” (30 éves férfi)*

Azok a fiatalok beszéltek a legpozitívabban az első gyermekvállalás körülményeiről, akik már együtt éltek a párjukkal a terhesség észlelésekor. Azonban körükben is túlnyomó többségben voltak azok, akik később szerettek volna szülővé válni. Mivel már élettársi kapcsolattal rendelkeztek, kevésbé érte váratlanul a környezetüket a terhesség híre, és a helyi közösség is sokkal elfogadóbb a fiatalkori gyermekvállalással, amennyiben az egy elkötelezett párkapcsolatban történik.

Viszont azok a lányok, akik a terhesség kialakulásakor még nem rendelkeztek együtt élő párkapcsolattal, különösen megijedtek a váratlan helyzettől. Nemcsak a várandósságtól és az anyasággal járó új feladatoktól tartottak, hanem a szülők és a falubeliek reakcióitól is, így nem minden fiatal nő fogadta örömmel a terhesség tényét, többükben felmerült, hogy nem szeretnének szülők lenni. A fogamzásgátlással kapcsolatos tájékoztatlansághoz hasonlóan, sokan nem voltak tisztában azzal, milyen lehetőségeik lennének ebben a helyzetben, illetve számos tévinformáció volt jelen azzal kapcsolatban is, hogy döntéseik milyen következményekkel járnának.

Mint ahogyan a terhesség kialakulásáról sem volt lehetőségük dönteni, mivel megfelelő információk és fogamzásgátlási módszerek hiányában nem tudták megakadályozni a terhesség kialakulását, sok esetben a magzat megtartásáról sem dönthettek önállóan. A fiatal életkoruk és az ebből következő akadályok miatt többükben felmerült a terhességmegszakítás lehetősége, amelytől a szüleik teljesen elzárkóztak.

„Őt nem akartuk, ő befutott. El akartam vetetni, csak 12 hetet betöltöttem. És mondták, hogy elvetethetem, de nem itt, hanem D...-ben. Fizetni kell érte tízezer forintot szegénységi alapon, és akkor ötezer forintom sem volt, még száz forintom sem volt, hogy elvetessem. [...] Anyu meg azt mondta, hogy hagyjam meg, milyen anyuka lennék, ha elvetetném ezt a kisbabát. Mondtam neki, hogy jó, most ezt mondd, de mit fogsz majd szólni, mikor meglesz.” (21 éves nő)

„Hát volt... volt egy időszak, amikor korábban szültek itten, például a nővéremnek a lánya is 16 évesen szült, A... lánya is 16 évesen szült. Meg voltak még itt többen is. Ez felelőtlenység volt. Nem szerettek volna anyává válni. De nálunk van egy ilyen törvény, hogy a legelső gyereket nem szeressük elvetetni, mert félo, hogy nem lesz több gyerek. Ha az én lányom ilyenbe lenne... nagy dilemmába lennék.” (35 éves nő)

A terepmunka tapasztalatai szerint a településen ezzel kapcsolatban széles körben elterjedt az a nézet, hogy aki az első gyermekét a saját elhatározásából nem szüli meg, az meddővé válik, és később sem lehet gyermeke. Ezért még a fiatalkori gyermekvállalás és az abból eredő hátrányok vállalása is sokkal kedvezőbb jövőképek tűnik számukra, mint a gyermektelenség. Ez a gondolat a szülői generációban rendkívül erősen él, így a fiatal lányokat sem érzelmileg, sem anyagilag nem támogatják abban, hogy a művi abortusz mellett döntsenek az első gyermek érkezésekor. Ugyanakkor későbbi terhességek esetén már toleránsabb a környezet is az abortuszszal szemben, hiszen több olyan interjúalanyom is volt, aki a negyedik vagy ötödik terhességnél annak mesterséges megszakításáról döntött.

A félelmek, az információk és a különböző választások támogatása hiányában azonban nem igazán van lehetőségük a fiatal nőknek arra, hogy az első terhességükről döntést hozzanak. A férfiak a fent bemutatott okok miatt kevésbé motiváltak a fogamzásgátlásra, és nem találkozunk olyan esettel sem, amikor a férfi partner támogatta volna a párját a szülőkkel szemben. Az első gyermekvállaláshoz kapcsolódó történések elmesélésekor sokkal inkább úgy tűnik, hogy a fiatal nők szülei akarata érvényesül, vagy legalábbis az ő hatásukat tudják leginkább feleleveníteni a női interjúalanyok. A férfiak többsége is úgy nyilatkozott, hogy később szeretett volna szülővé válni, azonban a velük folytatott interjúk során nem jelent meg ilyen hangsúlyosan az abortusz kérdése.

A fiatalok úgy nyilatkoztak, későbbi életkorban ideálisabb szülővé válni. Esetenként azt hangsúlyozták, hogy jobb, ha nem túl fiatalok, hanem érettebb személyiségek vállalnak gyermeket, akik megfontoltabban tudnak dönteni bizonyos élethelyzetekben. Szerintük fontos, hogy mentálisan is felkészültek legyenek az emberek a gyermek érkezésére, mert így tudják legjobban ellátni az ezzel járó feladatokat, továbbá sokkal kevesebb feszültséggel járhat a gyermeknevelés is.

„Be kell hogy nőjön az embernek a feje lágya, hogy mire jön a gyerek, addigra tudja hogyan legyen a családjáért, és nemcsak úgy kapkodni, meg úgy lenni vele, hogy majd lesz valahogy. Mert ha nagyon fiatal az ember, akkor még ugye, hirtelenkedik. Kell az, hogy lenyugodjon kicsit, és úgy átgondolja a dolgokat, hogy mit miért kell, és ez ugye, a gyerekiknél meg végképpen igaz.” (26 éves férfi)

„Én azt mondom, hogy jobb lett volna később szülni. [...] Azt se tudtam, hogy mit hogy kell tenni. De mondta anyu, hogy nem tudunk mit tenni ellene, itt vagyunk, segítünk. Oszt akkor anyu volt neki a gyámja, oszt' hát igaz, hogy először nem sokat

*foglalkoztam vele, mert nem tudtam, hogy mit hogy kell vele kezdeni, de láttam, hogy anyu is hogy foglalkozik vele, mit csinál vele, oszt' én is úgy. Oszt' kezdtem én is megszokni. Mert először féltem, ha sírt, egyből anyuhoz szaladtam, hogy én nem tudom, mi van vele. Nem tudtam, hogy mi a baja.” (24 éves nő)*

Mások inkább az egzisztenciális biztonság fontosságát hangsúlyozták. Szerintük a sajátjuknál sokkal kedvezőbb egy olyan életút, amelyben az iskolai tanulmányok befejezése, a szakképesítés, a munkaerőpiaci integráció, biztos jövedelem és lakhatás megteremtése után kezdődik el a családalapítás. Azt gondolják, hogy jobb helyzetben vannak azok a kortársaik, akik tanulnak, dolgoznak, munkabért kapnak, képesek abból gazdálkodni, tervezgetni a jövőjüket és eltartani a családjukat. Ugyanakkor ők maguk mindezek meglétét nem tudták mérlegelni, hiszen esetükben nem igazán lehet tudatos családtervezésről beszélni.

## 5. JÖVŐTERVEZÉS

A fiatalkori gyermekvállalás és a sok gyermek vállalása külön-külön is a szegénységi kockázat fokozódásához vezet, interjúalanyaink egy részére mindkettő jellemző. Általánosságban jellemző rájuk az is, hogy szegény családokból származnak, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek, a nyílt munkaerőpiacra nem tudtak integrálódni. A település adottságai, a munkahely, az iskolai, az intézményi, a jövedelemszerzési lehetőségek, a segítő kapcsolatok hiánya sem segítheti elő a szegénységből való kitörést. A gyermekvállalás pedig sok szempontból még inkább csökkenti a mobilitási lehetőségeiket. Megvizsgáltuk, hogy a fiatalon szülővé vált interjúalanyok hogyan látják a helyzetüket és a saját jövőjüket, milyen célokat fogalmaznak meg a családi életükkel kapcsolatban és azon kívül.

A premodern társadalmakban az egyéni és kollektív identitás stabilitását a tradíciók biztosították (Giddens, 1992). A késő modern korban a korábbi hagyományok már nem megkérdőjelezhetetlenek, megszűnt a tradíciók kizárólagos követésének kényszere, ezért egyéni feladattá vált az identitás kialakítása, ami nagyobb szabadságot, de fokozott bizonytalanságot is jelent. A vizsgált településen a helyi hagyományok erősen jelen vannak, meghatározzák az emberek élet-szervezési lehetőségeit, így kevésbé jellemző az individuuum előtérbe kerülése. Ezt támasztja alá az is, hogy a fiatalok jövőtervezésében alig szerepelnek egyéni célok, illetve amennyiben elhangzanak, azok is olyanok, amelyek által a család helyzetén szeretnének javítani.

A tanulás, a képzettség a társadalmi mobilitás egyik útja lehetne, ugyanakkor interjúalanyaink különböző körülmények miatt, de egységesen legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkeznek. A fiatal nők egy része szívesen tanulna még, mert azt gondolja, a szakmaszerzés után megnőnének az esélyei a munkavállalásra. A környezetük azonban általában nem támogatja őket a tanulási terveikben, a kisgyermek nevelése miatt így a legtöbbször számára az iskola folytatása nem kivitelezhető. A férfiakra ezzel szemben kevésbé jellemző a tanulási motiváció, mivel számukra a tanulói státusz nem összeegyeztethető a munkavállalói státusszal. Mindkét nem esetében korlátozza a tradicionális nemi szerepfelfogás a tanulmányok folytatását. Míg a nőkkel szemben a gyermekek nevelése, a családról való gondoskodás, a háztartás vezetése az elsődleges elvárás, addig a férfiakkal szemben a jövedelemszerzés, a család anyagi biztonságáról

való gondoskodás. Az interjúalanyok önmagukra is érvényesnek tekintik mindezeket, s bár találkoztunk olyanokkal, akik kevésbé elégedettek a nemek szerinti munkamegosztással és annak korlátozó erejével, más alternatívák hiányában mégsem lépnek fel ezek ellen.

A munkavállalási lehetőségeknél is ugyanígy érvényesülnek a nők és a férfiak közötti különbségek. Elsősorban a férfiak munkavállalásának támogatására irányulnak a családok energiái, akiknek többnyire csak alkalmi munkák vagy a helyi közfoglalkoztatás teremt lehetőségeket, így a családjuk számára szükség lenne arra, hogy a nők is dolgozzanak, jövedelemhez jussanak, mégsem jelennek meg az erre irányuló törekvések. Sőt, találkoztunk arra vonatkozó elbeszélésekkel is, hogy kifejezetten megtiltották a fiatal nőknek, hogy részt vegyenek a közfoglalkoztatásban.

Az egyéni és családi erőforrásaik hiányosságai, az iskolai lemorzsolódás, a munkaerőpiaci elhelyezkedés akadályai, a bevételek szűkössége nem tette lehetővé, hogy reálissá váljon az egyéni célok elérése, mint például érettségi, diploma, karrierépítés, lakásvásárlás, szórakozás, utazás stb., amelyek a jobb helyzetű kortársaik számára könnyebben elérhetők, felborítva az életpályák hagyományos menetét, hiszen mindezek a lehetőségek versenyben állnak a gyermekvállalással. A felnőtté válás olyan hagyományos mérföldköveinek elérésére sem volt lehetőségük, mint a tanulmányok befejezése, munkavállalás, szülőktől való elköltözés. A gyermekvállalás egyértelmű választóvonalat jelenthetne a gyermeki lét és a felnőtté válás között, ugyanakkor a legtöbben nem képesek elhagyni a szülői házat, így bár felnőttként a saját gyermekeiket nevelik, de a gyermeki státusztól sem tudnak teljesen elszakadni, hiszen a szülői generációtól továbbra is függenek. Ráadásul a fiatalkori gyermekvállalás további akadályokat is gördít a célok megvalósításának útjába, mivel esetükben ez a származási családjukból örökölt szegénység konzerválódását is jelenti.

Amikor arról kérdeztem őket, hogy jelenleg milyen terveik vannak, milyen célokat szeretnének elérni a jövőben, leginkább a gyermekeikkel kapcsolatos terveiket mesélték. A néhány interjúban megjelenő tanulási vagy több munkajövedelem iránti vágyat is elsősorban nem a saját szükségleteik miatt tartják fontosnak, hanem azért, hogy minél többet tudjanak adni a gyerekeknek.

*„Mindig reménykedem benne, hogy hátha majd lesz megint köműves mellett munka. Messze van, de elmegyek, ha van lehetőség, mert amit ott kapok, abból tudunk majd venni a gyerekeknek ruhát, játékot, télire tüzelőt, meg mindent, ami a gyerekeknek kell.” (34 éves férfi)*

*„A gyerekeknek minél többet megadni, hogy ne legyenek olyan kirekesztettek az iskolából. [...] Egy fürdőszobát szeretnénk majd csináltatni. Mi már megszoktuk, hogy nekünk sose volt, de a gyerekek miatt akarjuk, hogy nekik már jobb legyen, hogy ne kelljen szégyenkezniük, hogy na, nekik még az sincs.” (24 éves nő)*

A legtöbb interjúalany azt mondta, hogy leginkább arra vágyik, hogy a gyermekeik jobb életkörülményekkel rendelkezzenek. Azonban mivel ők csak korlátozottan képesek mindezt megteremteni, ezért főleg abban bíznak, hogy a gyermekek más életpályát választanak, nem követik a fiatalkori családalapítási mintájukat.

## 6. ÖSSZEZÉS

A tanulmány egy elszegényedett zsákfalú fiataljainak gyermekvállalási magatartását mutatta be, azzal a céllal, hogy jobban megismerhessük a sodródó, létbizonytalansággal küzdő fiatalok családalapításának körülményeit. Már a településről elérhető statisztikai adatok is előrevetítették, hogy a jelenkori magyar társadalomtól eltérően magas termékenység jellemző a településen. A terepmunka tapasztalatai mindezt megerősítették. Interjúalanyainál egy és négy között alakul a megszületett gyermekek száma, ugyanakkor mivel fiatalokról van szó, még nem tudhatjuk, hogy hány gyermekük fog születni életük során. Mindegyikükre jellemző, hogy az osztálytársadalmi átlagtól jóval korábban váltak szülővé. A nők 15 és 20 év között hozták világra az első gyermeküket, a férfiak pedig 16 és 23 éves kor között voltak az első gyermek vállalásakor.

Túlnyomó többségük nem tervezte az első gyermek érkezését, ezért a terhesség észlelése is a legkülönbözőbb érzéseket váltotta ki belőlük. Azok fogadták a legpozitívabban a váratlan eseményt, akik már együtt éltek a párjukkal. Velük a környezetük is sokkal elfogadóbb, támogatóbb volt. Ezzel szemben azok a párok, akik még nem életek együtt, erősebb negatív megítélésre számíthattak. Különösen a fiatal nők voltak azok, akik az előítéletek keresztútjába kerülhettek ezekben a helyzetekben.

A terepmunka eredményei szerint a fiatalkori gyermekvállalás sokkal inkább a választási lehetőségek korlátozottsága miatt terjedt el a településen, és nem a tudatos családtervezés, a korai életkorban megjelenő gyermek iránti vágyakozás következtében. Az interjúalanyok körében viszonylag korai életkorban jelent a párkapcsolat, a társ szükséglete, de ezzel párhuzamosan nem kezdődött el a szülővé válás igénye. Interjúalanyaim első gyermeke – két kivételtől eltekintve – jellemzően nem tudatos döntés következtében fogant meg, a fogamzásgátlás legfeljebb alkalmoszerűen volt jelen a szexuális életükben, így az első gyermek időzítése nem a partnerek közös elhatározásától, hanem genetikai jellemzőiktől, termékenységüktől függött.

A fogamzásgátlási módszerek sikeres alkalmazását számos tényező nehezítette. A lányos szülők szerették volna megóvni a leánygyermeket a szexuálisan aktívvá válástól, elkerülve ezzel a helyiek negatív megítélését és a nem kívánt terhességet. Feltételezhetően a megfelelő kommunikációs és problémamegoldó stratégiák hiánya miatt a szexualitással kapcsolatos információk tabusítása vált jellemzővé, ami miatt a fiatalok, különösen a nők informáltsága rendkívül alacsony, pedig a szülők szerepe kulcsfontosságú lenne a fiatalok ismereteinek bővítése, így kiszolgáltatottságuk csökkentése érdekében. A település adottságai és a fiatalok szegénysége még a megfelelő információk hiányában is megakadályozzák a fogamzásgátlási módszerek széles körű elterjedését. Ennek köszönhetően szinte kizárólag az óvszer vagy a megszakításos közösülés alkalmazása jelent meg néhány interjúalanynál, azonban ezek a módszerek nem alkalmazhatók sikeresen a férfi partner fogamzásgátlás melletti elköteleződése nélkül. Mivel a házasságon kívüli nemi élet és a nem tervezett terhesség is elsősorban a nőket bélyegzi meg a településen, továbbá a tradicionális nemi szerepfelfogás dominanciája miatt a gyermekvállalás után a nők feladatai, kötelezettségei nőnek meg, miközben a férfiak mozgástere továbbra sem csökken jelentős mértékben, a férfiak kevésbé válnak motiválttá a fogamzásgátlási módszerek alkalmazására.

Interjúalanyaink nagyon fiatalon alapítottak családot, vállaltak gyermeket, a nyilatkozataik szerint a családi szerepek, szülői szerepek, a családról és gyermekekről való gondoskodás felülírja az egyéni szükségletek kielégítését és az egyéni célok teljesülését. Gyermekeikről életük legnagyobb örömeiként beszélnek, mégis a legtöbben azt mondták, hogy jobb lett volna, ha néhány

évvel később válnak szülővé. Megfelelőbb stratégiának tartják a tanulmányok befejezése, a szakmaszerzés, a munkavállalás, a lakhatási feltételek megteremtése, a különböző erőforrások felhalmozása utáni gyermekvállalást. Gyermekük számára is egy olyan jövőt szeretnének, ahol a tanulás, a munka, az önálló jövedelem révén képessé válnak autonóm módon dönteni a saját sorsuk alakulásáról.

## SZAKIRODALOM REFERENCES

- Bereczkei, T., & Csanaky, A. (1996). Mate choice, marital success, and reproduction in a modern society. *Ethology and Sociobiology*, 17(1), 17–35.
- Billari, F. C., & Wilson, C. (2001). Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. *MPIDR Working Paper*, WP. 2001–039, 1–29.
- Czibere, I., & Molnár, É. (2016). Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródott vidéki térben. Egy magyar–román határ menti zsákfalú esete. *Erdélyi Társadalom*, 14(1), 165–190.
- Durst, J. (2006). *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban*. [http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst\\_judit.pdf](http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf). Letöltés dátuma: 2016. szeptember 3.
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity.
- Husz, I. (2006). Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49(1), 46–67.
- Kapitány, B., & Spéder, Zs. (2012). Gyermekvállalás. In Öri, P., & Spéder, Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2012* (31–43. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Megyesi, B. (2015). A társadalmi tőke negatív hatásai. *Századvég*, 78(4), 107–128.
- S. Molnár, E. (2010). Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásainak megfigyelése. *Demográfia*, 53(2–3), 234–275.
- Spéder, Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48(3–4), 187–217.
- Spéder, Zs. (2009) (szerk.). Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Spéder, Zs., & Kiss, T. (2009). A családalapítás változó gyakorlata. Párkapcsolatok és gyermekvállalás kohorszspecifikus metszetben. In Spéder, Zs. (2009) (szerk.) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (57–72. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Thornton, A. (1991). Influence of Marital History of Parents on the Marital and Cohabitational Experiences of Children. *American Journal of Sociology*, (96), 868–894.
- Utasi, Á. (1991). *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Virág, T. (2009). Szegények a kistelepek fogságában. A szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. *Esély*, (4), 38–45.
- Virág, T. (2015). Cigányváros. In: Virág, T. (szerk.), *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben* (284–304. o.). Budapest: Argumentum Kiadó.